

ИНСТИТУТ
ЗА ПЕДАГОШКА
ИСТРАЖИВАЊА

НАСТАВА И УЧЕЊЕ У ПРОЦЕСИМА МОДЕРНИЗАЦИЈЕ СРБИЈЕ

Емилија ЛАЗАРЕВИЋ • Душица МАЛИНИЋ
Николета ГУТВАЈН • Нада ШЕВА

Уреднице

БЕОГРАД, 2019.

Библиотека
„ПЕДАГОШКА ТЕОРИЈА И ПРАКСА“

51

НАСТАВА И УЧЕЊЕ
У ПРОЦЕСИМА МОДЕРНИЗАЦИЈЕ СРБИЈЕ

Издавач

Институт за педагошка истраживања

За издавача

Николета Гутвајн

Уреднице

Емилија Лазаревић, Душица Малинић,
Николета Гутвајн и Нада Шева

Лектор

Јелена Стевановић

Технички уредник

Јелена Станишић

Дизајн корица

Бранко Цветић

Програмски прелом и штампа

Кућа штампе плус
www.stampanje.com

ISBN 978-86-7447-150-0

Тираж

300

ИНСТИТУТ ЗА ПЕДАГОШКА ИСТРАЖИВАЊА

**НАСТАВА И УЧЕЊЕ
У ПРОЦЕСИМА
МОДЕРНИЗАЦИЈЕ СРБИЈЕ**

Уреднице

Емилија Лазаревић, Душица Малинић,
Николета Гутвајн и Нада Шева

БЕОГРАД
2019.

ИНСТИТУТ ЗА ПЕДАГОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Рецензенти

Проф. др Шефика Алибабић

Проф. др Оливера Гајић

Проф. др Александар Стојановић

Напомена. Радови у књизи представљају резултат рада на пројекту *Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије* (бр. 47008) чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2011–2019).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

371.26/.27(082)

37.015.3:159.953.5(082)

37.014.5(497.11)(082)

316.614(082)

НАСТАВА и учење у процесима модернизације Србије : уреднице Емилија Лазаревић ... [и др.]. - Београд : Институт за педагошка истраживања, 2019 ([Београд] : Кућа штампе плус). - 312 стр. : илустр. ; 24 см. - (Библиотека Педагошка теорија и пракса ; 51)

"Радови у књизи представљају резултат рада на пројекту "Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије"..."--> прелим. стр.
- Тираж 300. - Стр. 9-16: Предговор / Уреднице. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Регистар.

ISBN 978-86-7447-150-0

1. Лазаревић, Емилија, 1966- [уредник] [аутор додатног текста]
а) Настава -- Квалитет -- Зборници б) Ученици -- Успех -- Зборници в)
Социјална интеракција -- Зборници г) Учење учења -- Зборници д)
Србија -- Образовна политика -- Зборници

COBISS.SR-ID 282228748

ПРЕВЕНЦИЈА ПРОБЛЕМА У ПОНАШАЊУ УЧЕНИКА КАО ПРЕТПОСТАВКА СИГУРНЕ И БЕЗБЕДНЕ ШКОЛСКЕ СРЕДИНЕ

Бранислава Поповић-Ћитић¹

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду

У савременој литератури постоји консензус истраживача и практичара да креирање сигурне и безбедне школске средине представља изазован, али реално досежан циљ коме треба да теже сви савремени школски системи (Eklund, Bosworth & Bauman, 2015; Popović-Ćitić i Đurić, 2018). На путу ка остварењу циља неизбежним се појављује организовање, структурирање и планско примењивање разноврсних активности усмерених на превенцију различитих форми проблема у понашању ученика. Спречавањем и редуковањем проблема у понашању значајно се доприноси унапређивању квалитета вршњачких релација, развијању позитивне школске климе, те креирању амбијента погодног за учење, развој и социјализацију, што у крајњој инстанци обезбеђује сигурније и безбедније школско окружење (Cohen, McCabe, Michelli & Pickeral, 2009; Horner, Sugai, Todd & Lewis-Palmer, 2005; Osher, Kendziora, Spier & Garibaldi, 2014).

Како би се одговорило на питања која се односе на начине који омогућавају да се успешно конципира превенција проблема у понашању ученика и да се одаберу адекватни превентивни модели, као и сврсисходне стратегије и интервенције које би биле ефективне у условима школске средине, постављен је, уз уважавање актуелних достигнућа науке о превенцију, теоријски оквир за целокупан научноистраживачки рад. Концепт развојне превенције – који подразумева да се применом стратегија и интервенција усмерених на редуковање ризичних и јачање протективних фактора стварају услови за позитиван развој младих и последично остварује превенција проблема у понашању (Catalano, Hawkins, Berglund, Pollard & Arthur, 2002) – изабран је као полазна основа у дефинисању усмерења истраживачког рада, што је условило избор две кључне области научног интересовања.

---

¹ E-mail: popovb@eunet.rs

Прва област тичала се процене различитих видова проблема у понашању ученика, као базичне претпоставке за извођење закључака о потребама школске средине у домену превентивног деловања. Ослањајући се на поставку концепта безбедне школе да је насиље међу вршњацима један од кључних фактора који се негативно одражава на школску климу и креирање безбедног школског окружења (Furlong, Morrison & Fisher, 2005), спроведен је низ истраживања усмерених на испитивање феномена вршњачког насиља у школама. Даље, полазећи од поставки концепта ризичних понашања, као и става да се понашања младих којима се угрожава здравље и целокупно физичко, психичко и социјално благостање могу испољавати у школском окружењу (Cowie, Boardman, Dawkins & Jennifer, 2004), реализовано је неколико истраживања посвећених различитим облицима зависничког понашања ученика. Коначно, имајући у виду чињеницу да конструкт проблема у понашању у основи превазилази оквире насилног и зависничког понашања, те да обухвата различите обрасце понашања који одступају од опште прихваћених социјалних норми за одређену средину или одређени узраст (Lerner, 2009), спроведена су истраживања усмерена на процену широког спектра тешкоћа у емоционалном и социјалном функционисању ученика.

Друга област научног интересовања односила се на потребу да се идентификују ефективни модели и интервенције којима је могуће спречити проблеме у понашању ученика и тиме допринети безбеднијем и сигурнијем школском окружењу. У складу са тим, учињени су значајни напори на плану селекције модела развојне превенције који би се успешно могли применити у оквирима школске средине, као и на плану идентификације конкретних превентивних интервенција које су своју ефективност потврдиле у школској пракси.

■ Проблеми у понашању ученика: најзначајнији резултати

□ Вршњачко насиље

Проучавање феномена вршњачког насиља у школама било је, током протекле деценије, у значајној мери подстакнуто интензивном медијском кампањом о озбиљности последица виктимизације вршњачким насиљем, као и захтевима шире јавности да се предузму свеобухватне интервенције усмерене на редуковање насилних инцидената у школском окружењу. Иако

је велики број истраживача имао у свом фокусу испитивање преваленције вршњачког насиља у школама, разлике у концептуализацији самог феномена у смислу прецизирања његових структурних елемената и дефинисања конкретних образаца понашања као манифестација насиља у значајној мери су се одразиле на могућност генерализације истраживачких резултата и извођење закључака о учесталости и структури насиља међу вршњацима. Не улазећи детаљније у елаборацију методолошких и концептуалних тешкоћа које су пратиле истраживања вршњачког насиља у школама, неопходно је на овом месту указати на чињеницу да реалну слику учесталости насиља међу вршњацима у великој мери замагљује недовољно диференцирање развојно очекиваних образаца понашања за одређени узраст од насилних образаца понашања, неуважавање „намере да се другој особи нанесе штета” као конститутивног елемента вршњачког насиља, те изједначавање изолованих инцидената насиља са понављаним и дуготрајним обрасцима испољавања насилног понашања. И поред ових ограничења, која морају бити узета у обзир приликом извођења закључака о заступљености вршњачког насиља у школама, резултати спроведених истраживања, посматрано са аспекта анализе потреба школа за предузимањем превентивних интервенција, недвосмислено потврђују да је насиље међу вршњацима један од значајних проблема савремене школе.

Најмање једно искуство виктимизације вршњачким насиљем (булинг) имало је током школске године више од 65% ученика, близу 20% је ово искуство доживело три и више пута, док је 6% ученика изјавило да се једном седмично и чешће суочавало са проблемом виктимизације насиљем од стране вршњака (Popović-Ćitić, Đurić & Marković, 2012c). О озбиљности проблема, посебно када су у питању облици физичког насиља, сведоче и статистички подаци о броју кривичних дела извршених на подручју школа у Републици Србији који указују да се годишње у основним и средњим школама полицији пријави око 150 кривичних дела са елементима насиља, као што су убиство и покушај убиства, лака и тешка телесна повреда, учествовање у тучи, насилничко понашање, разбојништво (Popović-Ćitić, Đurić i Marković, 2012a). Додатно, налази другог истраживања указују да је око 45% ученика основних школа, током једне године, имало искуство учествовања у тучи, при чему је у готово половини случајева други учесник био вршњак из школе (Jovanović, Bukvić i Popović-Ćitić, 2014). Ипак, физичко насиље најмање је заступљен облик вршњачког насиља у школи у односу на вербално и релационо (социјално) насиље (Marković, Popović-Ćitić i Mitrović, 2013). Овај налаз

потврђују и резултати испитивања агресије код ученика основних и средњих школа који указују да су вербална агресија и хостилност најучесталије форме агресије, док се испољавање физичке агресије појављује у значајно мањој мери (Popović-Ćitić, Bukvić, Marković i Dukanac, 2015; Popović-Ćitić, Bukvić i Pavlović, 2016). Притом, резултати недвосмислено потврђују тезу о конзистентности родних разлика у испољавању агресије и насиља, у смислу да су физичко насиље и физичка агресија статистички значајно присутнији код дечака, док су сви остали облици агресије, као и облици вербалног и релационог насиља израженији код девојчица (Jovanović i sar., 2014; Marković i sar., 2013; Popović-Ćitić, Marković i Đurić, 2011; Popović-Ćitić *et al.*, 2012c; Popović-Ćitić, Bukvić i sar., 2015; Popović-Ćitić, Bukvić i sar., 2016). Као жртве вршњачког насиља, према изјавама самих ученика, најчешће се појављују тзв. непопуларни ученици (Đurić & Popović-Ćitić, 2011a; Popović-Ćitić, Marković, Bukvić i Stanojević, 2014), при чему су кључни критеријуми стицања статуса популарности међу вршњацима засновани на материјалним вредностима и физичким карактеристикама (Popović-Ćitić, Đurić & Marković, 2011a). Неиспуњавање стандарда вршњачке групе у вези са овим критеријумима ученици виде као један од разлога вршњачке дискриминације која се по правилу манифестује кроз различите видове вербалног и релационог насиља (Popović-Ćitić, Đurić i Marković, 2011b).

Поред поменутих традиционалних облика вршњачког насиља, у школама је међу вршњацима заступљено и електронско или дигитално насиље. Резултати истраживања указују да преваленција виктимизације електронским насиљем у средњим школама износи око 15% (Đurić, Popović-Ćitić & Marković, 2011), док се у основним школама креће од 20% (Popović-Ćitić, Đurić & Svetković, 2011) до чак 45% (Popović-Ćitić i Marković, 2012b). У овим истраживањима утврђено је да се као најучесталији облици електронског насиља појављују објављивање увредљивих и неистинитих информација о другој особи, недозвољено приказивање туђих приватних фотографија или личне комуникације, као и узнемиравање у виду слања увредљивих, провокативних, грубих или хостилних порука. Процент ученика који изјављују да су се према својим вршњацима понашали насилно у виртуелном свету креће се од 5% до 10% (Đurić, Popović-Ćitić & Marković, 2011; Popović-Ćitić, Đurić & Svetković, 2011), при чему налази истраживања показују да ученици нису у довољној мери упознати са последицама које овај облик насиља може произвести (Bukvić i Popović-Ćitić, 2013). Додатно, скоро

30% ученика средњих школа изјављује да не зна на који начин би требало да се супростави насилнику (Đurić, Popović-Ćitić & Marković, 2011).

Конечно, са аспекта превентивног деловања значајан је резултат истраживања да ученици који су приврженији школи и посвећенији школским обавезама у мањем степену испољавају насилно понашање, односно да ученици који у вршњачком насиљу имају улогу насилника или насилника жртве значајно мање су везани за школу него жртве насиља и ученици који уопште не учествују у насиљу (Popović-Ćitić, 2012). Овим истраживањем утврђено је и да ученици који у вршњачком насиљу имају неутралну улогу и улогу жртве јесу претежно женског пола и млађег узраста, док се насилници и насилници жртве примарно регрутују из категорија ученика мушког пола, с тим да су насилници заступљенији на старијем, а насилници жртве на млађем узрасту. Такође, вредно је поменути и резултате који упућују на то да ученици који чешће учествују у тучама имају мање развијену когнитивну и афективну емпатију (Jovanović, Bukvić i Popović-Ćitić, 2014), те да су делинквентни адолесценти мање базично и когнитивно емпатични него њихови вршњаци који немају историју проблематичног понашања (Popović-Ćitić, Jovanović i Bukvić, 2018). Такође, интересантни су резултати везани за перцепцију ученика о медијским приказима насиља и њиховом утицају на понашање који указују да значајан проценат ученика (53%) сматра да насиље у медијима може утицати на пораст вршњачког насиља (Stanojević, Bukvić i Popović-Ćitić, 2013), те да садржаји медијских вести код извесног броја ученика (16%) делују у правцу повећања страха од виктимизације насиљем и изазивања осећања забринутости за сопствену безбедност (Bukvić, Popović-Ćitić i Stanojević, 2014b). Међутим, свест да одређени медијски садржаји могу имати негативне последице на развој и понашање не спутава ученике у одабиру садржаја који нису примерени њиховом узрасту (Marković i Popović-Ćitić, 2013a), при чему и родитељи ученика нису у довољној мери ангажовани у процесу формирања медијских навика своје деце (Bukvić, Popović-Ćitić, Stanojević i Popović, 2013).

□ Зависничка понашања

Утврђивање распрострањености и карактеристика зависничких образаца понашања, манифестованих у традиционалним формама употребе цигарета, алкохола и дрога, било је предмет низа епидемиолошких студија на глобалном и националном нивоу, али и великог броја истраживања различитог

методолошког дизајна. Имајући у виду налазе о све ранијој иницијацији употребе психоактивних супстанци код младих, порасту преваленције поремећаја повезаних са конзумирањем алкохола и дрога, те озбиљним последицама које континуирана употреба супстанци остварује не само у домену здравља, већ и на плану емоционалног и социјалног функционисања (Manzoni, Вјеговић, Јанковић-Ћирић и Препелица, 2005; Ћирић-Јанковић, Кисин, Јовић, Килибарда и Вјелоглав, 2009), спроведено је неколико истраживања усмерених на процену различитих видова зависничких понашања како би се добила шира слика о проблемима у понашању ученика.

Резултати ових истраживања указују на релативно висок степен заступљености употребе цигарета, алкохола и дрога код ученика основних школа. Процент ученика који су конзумирали алкохолна пића креће се од 40% (Буковић и Поповић-Ћирић, 2016) до 55% (Буковић, Поповић-Ћирић и Станојевић, 2014а), при чему око 7% ученика изјављује да је најмање једном доживело искуство опијања (Буковић, Поповић-Ћирић и Станојевић, 2014а). Искуство употребе дрога имало је 15% ученика, док 10% ученика изјављује да редовно конзумира цигарете (Буковић и Поповић-Ћирић, 2016). Најчешће разлоге употребе алкохола и дрога ученици виде у притиску вршњака, бежању од проблема и радозналости, док наступање здравствених и социјалних последица везују искључиво за свакодневно конзумирање ових супстанци (Поповић-Ћирић и Марковић, 2011а; Станојевић, Поповић-Ћирић и Буковић, 2013). Додатно, међу ученицима је широко распрострањена заблуда о постојању лаких и тешких дрога, као и уверење да је марихуана мање штетна од цигарета (Буковић, Тодоровић и Поповић-Ћирић, 2014; Поповић-Ћирић и Буковић, 2014а). Са аспекта превентивног деловања, значајан је и налаз да родитељска контрола и супервизија имају утицај на одређене аспекте употребе алкохола код ученика основних школа. Наиме, резултати истраживања указују да ученици којима родитељи временски не ограничавају изласке, нити су информисани о њиховим социјалним релацијама чешће конзумирају алкохолна пића (укључујући и употребу пића у школским просторијама), имају више искустава опијања и у већој мери одобравају ексцесивну употребу алкохола (Буковић и Поповић-Ћирић, 2014).

Поред класичних облика зависничког понашања истраживањима су сагледани и проблеми везани за прекомерну употребу интернета и играња видео-игара као специфичних видова тзв. нехемијске зависности. Време које ученици основних школа проводе на интернету креће се у просеку од три до осам сати дневно, посебно петком, викендом и у вечерњим сатима, док се радним данима учесталост коришћења интернета креће у временском

распону од једног до два сата (Popović-Ćitić i Marković, 2011b). Веома висок проценат ученика (85%) изјављује да је упознат са постојањем проблема зависности од интернета, при чему 30% њих сматра да је у ризику да постане зависно, док 43% саопштава да познаје особу која има поремећај употребе интернета (Marković i Popović-Ćitić, 2014). Резултати процене симптома зависности од интернета код ученика основних школа показују да се код 32% ученика манифестује изванредан ниво зависничког понашања (код 20% приметан је благи ниво, код 10% умерени, док 2% ученика има симптоме који припадају категорији тешке зависности), при чему је проценат ученика који се могу сматрати зависницима од интернета два пута већи код дечака него код девојчица (Marković i Popović-Ćitić, 2013b). Када је у питању играње видео-игара, резултати истраживања (Popović-Ćitić, Đurić i Marković, 2012b) показују да више од 90% ученика основних школа игра видео-игре (60% то чини више од једног сата дневно), али се проблематична употреба бележи код 20% ученика (који више од четири сата дневно проводе играјући видео-игре јер нису у стању да прекину игру и који о игрицама размишљају и када их не играју).

□ Тешкоће у емоционалном и социјалном функционисању

Полазећи од чињенице да благовремено идентификовање ученика са тешкоћама у емоционалном и социјалном развоју има значај како за даљу процену и третман конкретних проблема, тако и за предузимање мера додатне образовне, здравствене или социјалне подршке (Dowdy, Furlong, Eklund, Saeki & Ritchey, 2010), те да су на нашим просторима, изузимајући клиничке студије, ретка истраживања која у ванклиничким условима, на типичној популацији, прате већи број специфичних домена емоционално-социјалног функционисања, спроведена је серија истраживања усмерених на испитивање учесталости симптома широког спектра емоционалних и бихејвиоралних проблема код ученика основних и средњих школа. У складу са инструментима процене чије су добре метријске карактеристике потврђене у великом броју интернационалних студија, испитивано је присуство симптома везаних за емоционалне проблеме, проблеме у понашању, хиперактивност, проблеме са вршњацима и просоцијално понашање.

Основни истраживачки резултати из ове области показују да 15% ученика основних школа има тешкоће које захтевају примену интервенција додатне подршке, од чега се код 6% ученика симптоми појављују у мери која

указује на клинички значај проблема и изискује висок ниво подршке (Porović-Ćitić & Bukvić, 2016b). Два пута су учесталије тешкоће везане за проблеме у понашању (22%) и проблеме са вршњацима (20%) у односу на емоционалне проблеме (13%), хиперактивност (8%) и тешкоће у домену просоцијалног понашања – око 10% (Porović-Ćitić i Bukvić, 2014c). Притом, забележене су статистички значајне родне разлике у правцу учесталијег постојања проблема у понашању, проблема са вршњацима и тешкоћа у просоцијалном функционисању код дечака, односно емоционалних проблема код девојчица (Porović-Ćitić i Bukvić, 2016a). Са друге стране, проценат ученика који оцењују да имају тешкоће у области емоција, концентрације, понашања или способности да се слажу са другим људима значајно је виши и износи 47%, при чему 5% ученика сматра да је реч о тешкоћама озбиљније природе (Bukvić i Porović-Ćitić, 2015). Када се посматрају конкретне области у којима ови ученици перципирају негативан утицај сопствених тешкоћа, констатовано је да 33% њих сматра да се ове тешкоће неповољно одржавају на квалитет учења, 21% негативне утицаје перципира у области пријатељства са вршњацима, 16% у домену породичног живота (код куће), док 11% ове утицаје везује за активности у слободном времену (Porović-Ćitić & Bukvić, 2016b). При томе, нешто више од 20% ових ученика наводи да постојање тешкоћа опажа дуже од шест месеци, да их присуство тешкоћа забрињава и узнемирава у значајном степену, као и да симптоме опажа као отежавајуће и значајне за људе из свог непосредног окружења (Bukvić i Porović-Ćitić, 2015). Додатно, утврђено је да ученици са тешкоћама у емоционалном и социјалном развоју, у односу на своје вршњаке код којих тешкоће нису забележене, имају значајно мање унутрашње и спољашње развојне предности, те да недостатак подршке и јасних правила у породичном, школском и окружењу суседства, недовољан мониторинг и супервизија понашања, уз одсуство адекватних узора који би моделовали понашање, укључујући и ниско самопоштовање, непостојање вере у будућност и осећање одсуства контроле над сопственим животом значајно доприносе настанку и одржавању тешкоћа у емоционалном и социјалном развоју (Porović-Ćitić i Bukvić, 2018).

Када су у питању ученици средњих школа, резултати истраживања указују да се тешкоће у емоционалном и социјалном развоју појављују код 26% ученика, те да се код 11% ученика симптоми могу оценити клинички значајним (Bukvić, Porović-Ćitić i Jovanović, 2016). У истом истраживању утврђено је да су проблеми у понашању присутни код готове половине ученика (48%), да су значајно мање, али и даље у високом проценту заступљени проблеми

са вршњацима (21%), хиперактивност (18%), емоционални проблеми (15%) и тешкоће везане за манифестовање просоцијалног понашања (12%), те да родне разлике иду у правцу веће учесталости симптома емоционалних проблема код девојчица, односно заступљенијих проблема у понашању, проблема са вршњацима и тешкоћа у просоцијалном функционисању код дечака. Додатно, налази другог истраживања упућују на то да ученици са емоционалним и бихејвиоралним тешкоћама имају значајно нижи ниво самопоштовања у односу на своје вршњаке, као и да разлике посебно долазе до изражаја код ученика са емоционалним проблемима, хиперактивношћу и проблемима са вршњацима, а у нешто мањој мери код оних који испољавају проблеме у понашању (Porović-Ćitić, Bukvić & Jovanović, 2016).

Поред процене тешкоћа у социјалном и емоционалном функционисању предмет интересовања биле су и поједине социјалне вештине за које је оцењено да могу бити значајне за разумевање проблема у понашању ученика. Неколико истраживања било је усмерено на сагледавање феномена притиска вршњачке групе, као и на процену вештина пружања отпора негативном вршњачком утицају. Уопштено посматрано, резултати показују да се вршњачки притисак тиче навођења на проблематична, непожељна и узрасту непримерена понашања (Porović-Ćitić i Marković, 2012a), те да се у већини случајева врши кроз технике директног (изговореног) притиска, и то примарно уцењивањем у виду претњи физичким и релационим насиљем и у нешто мањој мери убеђивањем (Porović-Ćitić, Nešić, Bukvić i Pavlović, 2016). Међутим, иако ученици у први план истичу предност асертивних техника реаговања на вршњачки притисак (Porović, Porović-Ćitić i Ilić, 2011) и као могуће начине супротстављања захтеву вршњака наводе изричито одбијање, пријављивање одраслима или избегавање (Porović-Ćitić i sar., 2016), већина њих прихвата притисак вршњака због потребе за припадањем и доказивањем у вршњачкој групи, али и из страха од „запређених” последица уколико се на захтеве вршњака не одговори (Porović-Ćitić i Marković, 2012a; Porović-Ćitić i sar., 2016). Вредни помена су и резултати везани за вештину контроле љутње који указују да се реакције ученика у ситуацијама љутње односе, у највећем броју случајева, на испољавање вербалне и физичке агресије (како према директном извору љутње, тако и према другим особама и објектима на које се емоција премешта), те да у погледу начина контроле љутње ученици најчешће користе технике смиривања, првенствено опуштање, док се, у далеко мањем броју случајева, опредељују за технике показивања љутње путем разговора (Bukvić, Jovanović i Porović-Ćitić, 2013).

■ Приказ резултата о превентивним моделима и интервенцијама

□ Модели развојне превенције

За потребе идентификовања ефективних превентивних модела, стратегија и интервенција, а уважавајући научну заснованост и потврђену ефективност концепта развојне превенције, као водећег приступа у реаговању на проблеме у понашању, извршена је најпре анализа концептуално-методолошких основа самог приступа. С тим у вези, указано је на значај теорија позитивног развоја и развојних теорија проблема у понашању, представљени су класификациони оквири ризичних и протективних фактора изведени сумирањем истраживачких налаза лонгитудиналних студија о развоју проблема у понашању и анализиране су стратегије превенције, принципи превентивних програма и модели планирања превенције, као елементи ефективне праксе утврђени на основу резултата евалуационих студија о квалитету примене и ефектима превентивних програма (Popović-Ćitić, 2013a). Додатно, како би се интензивирало увођење научних достигнућа у практично превентивно поступање, учињени су напори на плану дефинисања најважнијих претпоставки успешне интеграције теорије, истраживања и праксе у свим фазама процеса планирања превенције (Popović-Ćitić, 2013b), те су, на основу прегледа низа евалуационих студија, издвојене кључне карактеристике ефективних превентивних програма везане за дизајн и садржај програма, њихову релевантност и имплементацију, као и процену и осигурање квалитета (Popović-Ćitić, 2013c).

Посебно научно интересовање било је усмерено на разматрање конкретних модела развојне превенције и сагледавање могућности њихове примене у школском окружењу. С тим у вези, проучене су поставке Модела јавног здравља у контексту планирања и примене програма превенције школског насиља и сумиране су оптималне интервенције универзалног, селективног и индикованог нивоа које су потврдиле своју ефективност у превенцији насилних инцидената у школској средини (Popović-Ćitić i Nešić, 2016). Даље, анализирана је истраживачка основа, фазе имплементације и показатељи успешности примене система „Заједнице које брину” као обухватног модела планирања превенције у заједници који је базиран на дугогодишњим истраживањима у домену промоције позитивног развоја и превенције проблема у понашању (Hawkins & Catalano, 2004; Popović-Ćitić, Đurić i Popović, 2014). Сумирањем поставки и суштинских

компонента Модела управљања безбедносним ризицима (Hopkin, 2010), а узимајући у обзир специфичности школског окружења, дате су опште смернице за систематску и структурирану примену основних активности процеса управљања безбедносним ризицима у контексту школске средине и представљене су основне фазе управљања ризицима, почевши од комуникације и консултација, преко утврђивања контекста, процене и третмана ризика до мониторинга и преиспитивања (Popović-Ćitić, Đurić i Lipovac, 2012). С тим у вези, сагледани су кључни изазови и искуства у коришћењу различитих типова технолошких процедура за унапређење безбедности школа, те указано на принципе примене видео-надзора као једне од најчешће коришћених безбедносних технологија (Đurić, Popović-Ćitić i Paraušić, 2018). Предмет посебне анализе представљале су поставке Модела школске климе (Zullig, Koopman, Patton & Ubbes, 2010), те су у том контексту сагледани елементи и индикатори позитивне школске климе као социјално-психолошког аспекта безбедности школа (Đurić, Popović-Ćitić i Marković, 2012), анализирани су водећи модели и технике за процену школске климе (Đurić i Popović-Ćitić, 2011b) и предложени су модели сарадње родитеља и школе на плану унапређивања квалитета школске климе (Đurić, Popović-Ćitić i Stanojević, 2014). Вредан допринос из ове области представља сачињавање интегративног модела процене школске климе који подразумева испитивање перцепције ученика, наставника и родитеља о свим важним индикаторима школске климе, као и комплементарну анализу кључних параметара који се односе на различите димензије рада школе (Đurić i Popović-Ćitić, 2014). Коначно, уважавањем перспективе позитивног развоја и анализом поставки Модела развојних предности констатовано је да се фокусирањем на унутрашње снаге ученика и обезбеђивањем адекватне спољашње подршке може значајно унапредити капацитет младих да превазиђу изазове током адолесценције, избегну ризична понашања и остваре развојни успех (Benson, Scales & Mannes, 2003; Popović-Ćitić i Bukvić, 2018; Scales & Leffert, 2004).

□ Ефективне превентивне интервенције

Посебна група истраживачких резултата односи се на анализу претпоставки успешне примене конкретних превентивних интервенција које се базирају на моделима развојне превенције и имају позитивне ефекте на плану промоције позитивног развоја и превенције проблема у понашању ученика

условима школског окружења. Први сегмент научног интересовања био је усмерен на идентификовање интервенција које ангажују саме ученике у пружању различитих видова помоћи и подршке вршњацима из школе. Прегледом савремене литературе из ове области издвојене су интервенције спријатељивања, вршњачког менторства, вршњачке медијације и вршњачког саветовања/слушања као четири основна модалитета вршњачке подршке који се успешно могу примењивати у школском окружењу, а чији се доприноси тичу унапређивања емоционалног здравља и благостања, превенције вршњачког насиља и социјалног искључивања, унапређивања вршњачких релација и целокупне школске климе, као и перципирања школског окружења као сигурнијег и безбеднијег у целини (Cowie & Smith, 2010; Popović-Ćitić i Đurić, 2018).

Потенцијал за примену у условима школске средине установљен је и у домену интервенције формалног менторства. Анализом резултата евалуационих студија утврђено је да се квалитетно развијеним менторским односом може унапредити позитиван развој младих и то примарно кроз побољшање образовних постигнућа, превенцију проблема у понашању, развијање личних компетенција и јачање социјалне интеграције ученика у школску заједницу (Karcher, Kuperminc, Portwood, Sipe & Taylor, 2006; Kordić, Popović-Ćitić i Babić, 2012). Додатно, констатовано је да примена школских менторских програма захтева стриктно поштовање свих корака у планирању интервенције, од регрутовања ментора, одређивања његове индивидуалне подобности и самог тренинга, преко повезивања ментора са учеником и организовања конкретних менторских активности, до континуиране супервизије и окончања менторског односа (Garringer & MacRae, 2007; Popović-Ćitić i Đurić, 2018).

Даље, узимајући у обзир истраживачке резултате о заступљености вршњачког насиља у школама, значајан сегмент научног интересовања био је усмерен на идентификовање успешних интервенција које се примењују у функцији превенције и реаговања на ситуације насиља међу вршњацима. С тим у вези, утврђено је да се у условима школског окружења ефективним, поред традиционалне дисциплинске праксе, показују интервенције усмерене на оснаживање жртве, интервенције које се заснивају на идеји ресторативне праксе, као и интервенције медијације (Thompson & Smith, 2011; Popović-Ćitić i Đurić, 2018). Додатно, указано је на могућности примене метода подељене одговорности и метода групе подршке. Ове две интервенције примарно ангажују вршњаке као директне актере активности, а показало

се да су веома успешне на плану заустављања или значајног редуковања насиља међу вршњацима (Popović-Ćitić, Jovanović i Bukvić, 2016; Rigby & Griffiths, 2011; Smith, Howard & Thompson, 2007). Осим тога, анализом резултата евалуационих студија констатовано је да свака од поменутих интервенција има своје предности, али и ограничења примене. Стога, да би се адекватно реаговало на проблем вршњачког насиља у школском окружењу, препоручује се њихова комплементарна примена (Popović-Ćitić i Đurić, 2018; Rigby, 2010).

Конечно, посебна пажња била је посвећена сагледавању могућности примене драмских техника и форми примењеног позоришта у раду са ученицима. Анализом доступне научне грађе констатовано је да се ефекти примене драме у образовању одражавају како у домену унапређивања наставног процеса, у смислу обogaћивања спектра наставних метода и приближавања градива ученицима кроз искуствено учење и креативан процес, тако и у области васпитног рада усмереног на подстицање позитивног развоја и превенцију различитих облика проблема у понашању ученика (Beare & Belliveau, 2007; Popović-Ćitić i Bukvić, 2014b). Кроз практични рад са ученицима основних школа утврђено је да су у едукативним радионицама, усмереним на унапређивање знања и развијање социјалних вештина, посебно успешне технике замрзнутих слика, причања прича, играња улога, форум сцена и импровизације (Popović-Ćitić, Bukvić i Marković, 2015). Даље, установљено је да у оквиру школског окружења посебан потенцијал имају форум театар и процесна драма, јер ове форме примењеног позоришта имају позитивне ефекте на плану унапређивања знања и развијања вештина ученика, подстицања позитивних социјалних интеракција у вршњачким релацијама, као и побољшања квалитета одељењске али и целокупне школске климе (Bolton, 2002; Costa, Faccio, Belloni & Iudici, 2014; Popović-Ćitić i Đurić, 2018). Додатно, кроз праћење процеса извођења представе форум театра у основним школама која је тематски усмерена на проблем вршњачког насиља, установљено је да форум театар обезбеђује могућности за искуствено учење, сагледавање ситуација из различитих углова и тестирање разноврсних решења, као и да пружа квалитетан контекст за рад на унапређивању низа социјалних вештина које су у функцији превенције проблема у понашању (Popović-Ćitić, Marković i sar., 2015).

■ Закључци и педагошке импликације

На основу приказаних резултата научноистраживачког рада у области превенције проблема у понашању ученика могуће је извести неколико закључака у форми педагошких импликација и препорука за образовне политике и праксе које могу бити корисне у процесу креирања сигурнијег и безбеднијег школског окружења. Прво, иако се за проблеме у понашању ученика може рећи да су неизбежан елемент школског живота, као и да није могуће предвидети и елиминисати све потенцијалне утицаје који доводе до њиховог настајања, евидентно је да у науци постоје чврсти докази да се планским и организованим превентивним активностима они могу у значајној мери редуковати. Стога, успостављање и одржавање ефективне система превентивног деловања ваља посматрати као императив сигурне и безбедне школске средине, а не као идеал коме се тежи. Друго, планирање система превентивног деловања требало би да буде засновано на поставкама и принципима развојне превенције, као приступа који уважава индивидуалне развојне путање проблема у понашању и усмерава превентивне активности ка редуковању ризичних и јачању протективних фактора за које је утврђено да су повезани са проблемима у понашању. С тим у вези, имајући у виду резултате реализованих истраживања, систем превенције би требало усмерити не само на проблеме вршњачког насиља и зависничких понашања, већ на шири спектар емоционалних и бихејвиоралних проблема који се манифестују кроз тешкоће ученика у емоционалном и социјалном развоју. Треће, полазећи од достигнућа перспективе позитивног развоја, неопходно је у систем превентивног деловања, поред традиционалних интервенција модификације и корекције понашања, уврстити тзв. позитивно оријентисане интервенције које се директно усмеравају на јачање предности, снага, ресурса и потенцијала ученика.

Увођењем модалитета вршњачке подршке, иницирањем инструменталних и развојних форми менторства, уз истовремену примену едукативних програма базираних на развоју социјалних вештина ученика, могуће је креирати школско окружење које подстиче, охрабрује и вреднује напредак свих ученика, моделује позитивно понашање, пружа осећање сигурности и утиче на развијање климе толеранције, одобравања и прихватања.

Литература

- Beare, D. & Belliveau, G. (2007). Theatre for positive youth development: A development model for collaborative play-creating. *Applied Theatre Researcher*, 8, 1-16.
- Benson, P. L., Scales, P. C., & Mannes, M. (2003). Developmental strengths and their sources: Implications for the study and practice of community-building. In R. M. Lerner, F. Jacobs, & D. Wertlieb (eds.), *Handbook of applied developmental science. Vol. 1, Applying developmental science for youth and families: historical and theoretical foundations* (369-406). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bolton, G. (2002). Drama in education and TIE: A comparison. In T. Jackson (ed.), *Learning through theatre: New perspectives on theatre in education* (39-47). New York, NY: Taylor & Francis.
- Bukvić, L. i Popović-Čitić, B. (2013). Informisanost učenika osnovnih škola o elektronskom nasilju. *Naučno-stručni skup, Savremeni trendovi u psihologiji*, Knjiga sažetaka, 11-13.11.2013., Novi Sad (138–140). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet.
- Bukvić, L. i Popović-Čitić, B. (2014). Roditeljska kontrola i upotreba alkohola kod učenika: korelacije i implikacije. U V. Turjačanin i B. Mirković (ur.), *Otvoreni dani psihologije*, Knjiga rezimea, 06-07.06.2014., Banja Luka (57). Banja Luka: Filozofski fakultet Univerziteta u Banja Luci, Društvo psihologa Republike Srpske.
- Bukvić, L. i Popović-Čitić, B. (2015). Percepcija učenika osnovnih škola o prisustvu i uticaju emocionalnih i bihejvioralnih teškoća na sopstveno funkcionisanje. *XXI naučni skup, Empirijska istraživanja u psihologiji*, 27-29.03.2015., Beograd (73–75). Beograd: Institut za psihologiju, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- Bukvić, L. i Popović-Čitić, B. (2016). Rizična ponašanja učenika osnovne škole. U M. Šćepanović (ur.), *VIII međunarodna konferencija, Inkluzivna teorija i praksa: vaspitno-obrazovni, (re)habilitacioni i savetodavni rad*, Zbornik sažetaka, 13-15.05.2016., Sombor (57–58). Novi Sad: Društvo defektologa Vojvodine.
- Bukvić, L., Jovanović, M. i Popović-Čitić, B. (2013). Ljutnja i bes kod učenika osnovnih škola. *XIX naučni skup, Empirijska istraživanja u psihologiji*, Zbornik radova, 22-24.03.2013., Beograd (339–343). Beograd: Institut za psihologiju, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- Bukvić, L., Popović-Čitić, B. i Jovanović, M. (2016). Prevalencija emocionalnih i bihejvioralnih teškoća kod učenika srednjih škola. U J. Kolenović-Đapo, Dž. Husremović, M. Marković, A. Dautbegović, M. Koso-Drljević i S. Alispahić (ur.), *Četvrti sarajevski dani psihologije*, Zbornik sažetaka, 21-23.04.2016., Sarajevo (27). Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Centar za psihološka istraživanja, edukaciju i savjetovanje.
- Bukvić, L., Popović-Čitić, B. i Stanojević, M. (2014a). Da li mladi koji češće posećuju klubove i kafiće više piju alkoholna pića?. U J. Kolenović Đapo (ur.), *Treći sarajevski dani psihologije*, Zbornik sažetaka, 25-26.04.2014., Sarajevo (25). Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Centar za psihološka istraživanja, edukaciju i savjetovanje.
- Bukvić, L., Popović-Čitić, B. i Stanojević, M. (2014b). Percepcija učenika osnovnih škola o televizijskim vestima. U N. D. Dimić (ur.), *Dani defektologa Srbije*, Zbornik rezimea, 15-18.01.2014., Zlatibor. (64–65). Beograd: Društvo defektologa Srbije.
- Bukvić, L., Popović-Čitić, B., Stanojević, M. i Popović, V. (2013). Uključenost roditelja u formiranje medijskih navika dece osnovno-školskog uzrasta. *XIX naučni skup, Empirijska istraživanja u psihologiji*, Zbornik radova, 22-24.03.2013., Beograd (344–349). Beograd:

- Institut za psihologiju, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- ☞ Bukvić, L., Todorović, J. i Popović-Čitić, B. (2014). Šta učenici osnovnih škola znaju o drogama? *XX naučni skup, Empirijska istraživanja u psihologiji*, 28-30.03.2014., Beograd (102–103). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za psihologiju, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju.
  - ☞ Catalano, R. F., Hawkins, J. D., Berglund, M. L., Pollard, J. A. & Arthur, M. W. (2002). Prevention science and positive youth development: Competitive or cooperative frameworks? *Journal of Adolescent Health*, 31(6), 230-239.
  - ☞ Cohen, J., McCabe, L., Michelli, N. M. & Pickeral, T. (2009). School climate: Research, policy, teacher education and practice. *Teachers College Record*, 111(1), 180-213.
  - ☞ Costa, N., Faccio, E., Belloni, E. & Iudici, A. (2014). Drama experience in educational interventions. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 4977-4982.
  - ☞ Cowie, H. & Smith, P. K. (2010). Peer support as a means of improving school safety and reducing bullying and violence, in B. Doll, W. Pfohl & J. Yoon (eds.), *Handbook of youth prevention science* (pp. 177-192). New York, NY: Routledge.
  - ☞ Ćirić-Janković, S., Kisin, Đ., Jović, S., Kilibarda, B. i Bjeloglav, D. (2009). *Evropsko istraživanje o upotrebi alkohola i drugih droga među mladima u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“.
  - ☞ Dowdy, E., Furlong, M., Eklund, K., Saeki, E. & Ritchey, K. (2010). Screening for mental health and wellness: Current school-based practices and emerging possibilities. In B. Doll, W. Pfohl, J. Yoon (eds.), *Handbook of youth prevention science* (70-95). New York, NY: Routledge.
  - ☞ Đurić, S. & Popović-Čitić, B. (2011a). How students perceive victims of bullying. *XI Annual Conference of the European Society of Criminology, Rethinking crime and punishment in Europe*, Book of abstracts, September 21-24. 2011, Vilnius, Lithuania. (94). Vilnius, Lithuania: European Society of Criminology.
  - ☞ Đurić, S. i Popović-Čitić, B. (2011b). Procena školske klime u funkciji unapređenja kvaliteta rada obrazovno-vaspitnih ustanova. *Socijalna misao*, 18(4), 115–129.
  - ☞ Đurić, S. i Popović-Čitić, B. (2014). Procena školske klime: predlog modela za primenu u vaspitnoobrazovnim institucijama u Srbiji. U B. Popović-Čitić i S. Đurić (ur.), *Modeli unapređenja bezbednosti u obrazovnovaspitnim ustanovama* (55–71). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.
  - ☞ Đurić, S., Popović-Čitić, B. & Marković, M. (2011). Cyberbullying among middle school students. *XI Annual Conference of the European Society of Criminology, Rethinking crime and punishment in Europe*, Book of abstracts, September 21-24, 2011, Vilnius, Lithuania. (20–21). Lithuania: European Society of Criminology.
  - ☞ Đurić, S., Popović-Čitić, B. i Marković, M. (2012). Pozitivna školska klima kao ključni socio-psihološki aspekt bezbednosti obrazovno-vaspitnih ustanova. U B. Popović-Čitić, S. Đurić i Ž. Kešetović (ur.), *Bezbednosni rizici u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (85–104). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.
  - ☞ Đurić, S., Popović-Čitić, B. i Paraušić, A. (2018). Primena video nadzora u unapređenju bezbednosti škola, opšti principi i iskustva. U M. Lipovac, S. Stanarević i Ž. Kešetović (ur.), *Bezbednost u obrazovno-vaspitnim ustanovama i video nadzor* (43–59). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.
  - ☞ Đurić, S., Popović-Čitić, B. i Stanojević, M. (2014). Participacija roditelja kao faktor školske klime: principi i modeli dobre prakse. U J. Kovačević i D. Maćešić-Petrović (ur.), *VIII međunarodni naučni skup, Specijalna edukacija i rehabilitacija danas*, Zbornik radova, 07-

- 09.11.2014., Beograd (179–184). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- ☞ Eklund, K., Bosworth, K. & Bauman S. (2015). Promoting safe schools for all students. In K. Bosworth (ed.), *Prevention science in school settings: Complex relationships and processes* (307-333). New York, NY: Springer.
  - ☞ Furlong, M., Morrison, G. & Fisher, E. (2005). The influences of the school contexts and processes on violence and disruption in American schools. In P. Clough, P. Garner & J. T. Pardeck (eds.), *Handbook of emotional & behavioural difficulties* (123-140). London, UK: Sage.
  - ☞ Garringer, M. & MacRae, P. (2007). *The ABC's of school-based mentoring: Effective strategies for providing quality youth mentoring in school and communities*. Washington, DC: Hamilton Fish Institute on School and Community Violence; Portland, OR: The National Mentoring Center at Northwest Regional Educational Laboratory.
  - ☞ Hawkins, J. D. & Catalano, R. F. (2004). *Communities that Care prevention strategies: A research guide to what works*. South Deerfield, MA: Channing Bette Company, Inc.
  - ☞ Hopkin, P. (2010). *Fundamentals of risk management: Understanding, evaluating and implementing effective risk management*. London, UK: Kogan Page Publishers.
  - ☞ Horner, R. H., Sugai, G., Todd, A. W. & Lewis-Palmer, T. (2005). Schoolwide positive behavior support. In L. Bambara & L. Kern (eds.), *Individualized supports for students with problem behaviors: Designing positive behavior plans* (359-390). New York, NY: Guilford.
  - ☞ Jovanović, M., Bukvić, L. i Popović-Čitić, B. (2014). Povezanost elemenata kognitivne i afektivne empatije sa učestvovanjem u tuči kod učenika osnovnih škola. U V. Turjačanin i B. Mirković (ur.), *Otvoreni dani psihologije*, Knjiga rezimea, 06-07.06.2014., Banja Luka (58). Banja Luka: Filozofski fakultet Univerziteta u Banja Luci, Društvo psihologa Republike Srpske.
  - ☞ Karcher, M. J., Kuperminc, G. P., Portwood, S. G., Sipe, C. L. & Taylor, A. S. (2006). Mentoring programs: A framework to inform program development, research, and evaluation. *Journal of Community Psychology*, 34(6), 709-725.
  - ☞ Kordić, B., Popović-Čitić, B. i Babić, L. (2012). Mentorstvo mladih u funkciji unapređenja bezbednosti obrazovno-vaspitnih ustanova. U B. Kordić, A. Kovačević i B. Banović (ur.), *Reagovanje na bezbednosne rizike u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (167–180). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.
  - ☞ Lerner, R. M. (2009). The positive youth development perspective: Theoretical and empirical bases of a strengths-based approach to adolescent development. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (eds.), *Oxford handbook of positive psychology* (149-164). Oxford, UK: Oxford University Press.
  - ☞ Manzoni, M. J., Bjegović, V., Ćirić-Janković, S. i Prepeliczy, S. (2005). *Projekat školske ankete o upotrebi alkohola i drugih droga među mladima u Srbiji 2005*. Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije.
  - ☞ Marković, M. i Popović-Čitić, B. (2013a). Preferencije televizijskih sadržaja i percepcija njihovog uticaja sa stanovišta učenika osnovnih škola. *Naučno-stručni skup, Savremeni trendovi u psihologiji*, Knjiga sažetaka, 11-13.11.2013., Novi Sad (136–137). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet.
  - ☞ Marković, M. i Popović-Čitić, B. (2013b). Prisustvo zavisnosti od interneta kod učenika osnovnih škola. *XIX naučni skup, Empirijska istraživanja u psihologiji*, 22-24.03.2013., Beograd (65–66). Beograd: Institut za psihologiju, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.

- ☞ Marković, M. i Popović-Čitić, B. (2014). Postoji li potreba za programima prevencije poremećaja upotrebe interneta kod učenika osnovnih škola?. U S. Marković, D. Pavlović Babić, O. Tošković, Lj. Lazarević i O. Marković Rosić (ur.), *XX naučni skup, Empirijska istraživanja u psihologiji*, Zbornik radova, 28-30.03.2014., Beograd (231–236). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za psihologiju, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju.
- ☞ Marković, M., Popović-Čitić, B. i Mitrović, D. (2013). Prevalencija vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: praktične implikacije za prevenciju. U S. Stojiljković i G. Đigić (ur.), *IX konferencija sa međunarodnim učešćem, Dani primenjene psihologije*, 27-28.09.2013., Niš (106). Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet.
- ☞ Osher, D., Kendziora, K., Spier, E. & Garibaldi, M. L. (2014). School influences on child and youth development. In: Z. Sloboda & H. Petras (eds.), *Defining prevention science* (151-169). New York, NY: Springer.
- ☞ Popović, V., Popović-Čitić, B. i Ilić, Z. (2011). Pritisak vršnjaka u adolescenciji – razlike između učenika osnovnih škola i adolescenata iz ustanova socijalne zaštite. *XVII naučni skup, Empirijska istraživanja u psihologiji*, 11-12.02.2011., Beograd (104–105). Beograd: Institut za psihologiju, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- ☞ Popović-Čitić, B. & Bukvić, L. (2016b). The symptoms of emotional and behavioral problems in older primary school students. In N. Gutvajn & M. Vujačić (eds.), *Challenges and Perspectives of Inclusive Education* (137–151). Belgrade: Institute for Educational Research, Faculty of Teacher Education; Volgograd: Volgograd State Socio-Pedagogical University.
- ☞ Popović-Čitić, B. (2012). Vežanost za školu kod učenika koji imaju različite uloge u vršnjačkom nasilju. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(4), 547–564
- ☞ Popović-Čitić, B. (2013a). Osnove razvojne prevencije problema u ponašanju dece i omladine. *Socijalna misao*, 20(4), 111–127.
- ☞ Popović-Čitić, B. (2013b). Pretpostavke integracije teorije, istraživanja i prakse u oblasti razvojne prevencije poremećaja ponašanja. U M. Vuković (ur.), *VII međunarodni naučni skup, Specijalna edukacija i rehabilitacija danas*, 27-29.09.2013., Beograd (75–76). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- ☞ Popović-Čitić, B. (2013c). Principi efektivnih preventivnih programa. *Socijalna misao*, 20(1), 103–116.
- ☞ Popović-Čitić, B. i Bukvić, L. (2014a). Obaveštenost učenika osnovnih škola o različitim aspektima upotrebe droga: implikacije za planiranje edukativnih preventivnih programa. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 13(2), 195–211.
- ☞ Popović-Čitić, B. i Bukvić, L. (2014b). Primena drame u programima prevencije problema u ponašanju učenika. U E. Lazarević, D. Stanković i J. Radišić (ur.), *XVII naučna konferencija: Pedagoška istraživanja i školska praksa, Izazovi savremenog obrazovanja: nove uloge nastavnika, učenika i roditelja*, Zbornik rezimea, 17.10.2014., Beograd (78–79). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Učiteljski fakultet, Institut za pedagoška istraživanja.
- ☞ Popović-Čitić, B. i Bukvić, L. (2014c). Učenici sa emocionalnim i bihevioralnim problemima: potreba za dodatnom podrškom. U N. Gutvajn, N. Lalić–Vučetić i D. Stokanić (ur.), *V međunarodna naučna konferencija, Inkluzija u predškolskoj ustanovi i osnovnoj školi – savremeni pristupi inkluzivnom obrazovanju*, 13.06.2014., Sremska Mitrovica (82). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- ☞ Popović-Čitić, B. i Bukvić, L. (2016a). Rodne razlike u prisustvu emocionalnih i bihevioralnih teškoća kod učenika osnovne škole. U M. Šćepanović (ur.), *VIII međunarodna konferencija, Inkluzivna teorija i praksa: vaspitno–obrazovni, (re)habilitacioni i savetodavni rad*, Zbornik sažetaka, 13–15.05.2016., Sombor (80-81). Novi Sad: Društvo defektologa Vojvodine.

- ⊞ Popović-Čitić, B. i Bukvić, L. (2018). Procena razvojnih prednosti učenika sa teškoćama u emocionalnom i socijalnom razvoju. U R. Đević i N. Gutvajn (ur.), *Uvažavanje različitosti u funkciji pozitivnog razvoja dece i mladih* (122–142). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- ⊞ Popović-Čitić, B. i Đurić, S. (2018). *Pozitivna školska klima: elementi, principi i modeli dobre prakse*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.
- ⊞ Popović-Čitić, B. i Marković, M. (2011a). Informisanost učenika osnovnih škola o drogama. U N. Glumbić i V. Vučinić (ur.), *V međunarodni naučni skup, Specijalna edukacija i rehabilitacija danas*, 24-27.09.2011., Zlatibor (477–482). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- ⊞ Popović-Čitić, B. i Marković, M. (2011b). Informisanost učenika osnovnih škola o internetu. *XVII naučni skup, Empirijska istraživanja u psihologiji*, 11-12.02.2011., Beograd (95). Beograd: Institut za psihologiju, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- ⊞ Popović-Čitić, B. i Marković, M. (2012a). Karakteristike vršnjačkog pritiska na osnovnoškolskom uzrastu. U S. Vidanović, V. Hedrih i K. Randelović (ur.), *VIII konferencija, Dani primenjene psihologije*, Knjiga rezimea, Niš, 28-29.09.2012. (74–75). Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet.
- ⊞ Popović-Čitić, B. i Marković, M. (2012b). Viktimiziranost elektronskim nasiljem u osnovnoj školi. U N. Glumbić i V. Vučinić (ur.), *VI međunarodni naučni skup, Specijalna edukacija i rehabilitacija danas*, 14-16.09.2012., Beograd (134–135). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- ⊞ Popović-Čitić, B. i Nešić, M. (2016). Prevencija školskog nasilja kroz perspektivu javnog zdravlja. U B. Popović-Čitić i M. Lipovac (ur.), *Bezbednost u obrazovno-vaspitnim ustanovama: osnovna načela, principi, protokoli, procedure i sredstva* (165–179). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.
- ⊞ Popović-Čitić, B., Bukvić, L. & Jovanović, M. (2016). The link between self-esteem and emotional and behavioral difficulties of secondary school students in Belgrade. XII Alps-Adria Psychology Conference, Rijeka, Croatia, 29.09-01.10.2016. *Review of psychology*, 23(1–2), 66–67.
- ⊞ Popović-Čitić, B., Bukvić, L. i Marković, M. (2015). Primena dramskih tehnika u edukaciji: iskustva iz programa prevencije problema u ponašanju učenika. U S. Potić (ur.), *Dani defektologa Srbije*, Zbornik rezimea, 14-17.01.2015., Kragujevac (47). Beograd: Društvo defektologa Srbije.
- ⊞ Popović-Čitić, B., Bukvić, L. i Pavlović, D. (2016). Učestalost agresije kod učenika srednjih škola: implikacije za prevenciju. U J. Kolenović-Đapo, Dž. Husremović, M. Marković, A. Dautbegović, M. Koso-Drljević i S. Alispahić (ur.), *Četvrti sarajevski dani psihologije*, Zbornik sažetaka, 21-23.04.2016., Sarajevo (16). Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet, Centar za psihološka istraživanja, edukaciju i savjetovanje.
- ⊞ Popović-Čitić, B., Bukvić, L., Marković, M. i Dukanac, V. (2015). Rodne razlike u oblicima agresije učenika starijih razreda osnovne škole. *Naučno-stručni skup, Savremeni trendovi u psihologiji*, Knjiga sažetaka, 29-31.10.2015., Novi Sad (188–190). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- ⊞ Popović-Čitić, B., Đurić, S. & Cvetković, V. (2011). The prevalence of cyberbullying among adolescents: A case study of middle schools in Serbia. *School Psychology International*, 32(4), 412–424.
- ⊞ Popović-Čitić, B., Đurić, S. & Marković, M. (2011a). Popularity among middle school students. *XV European Conference on Developmental Psychology*, Abstract book, Bergen, Norway, August 23-27, 2011. (PSIII.69). Pianoro: Medimond.

- ⊖ Popović-Čitić, B., Đurić, S. & Marković, M. (2012c). Victimization from bullying among adolescents in Serbia. *XII Annual Conference of the European Society of Criminology, Criminology in the 21st century: A necessary balance between freedom and security*, Book of abstracts, September 12-15, 2012., Bilbao, Spain (155). Bilbao, Spain: European Society of Criminology.
- ⊖ Popović-Čitić, B., Đurić, S. i Lipovac, M. (2012). Upravljanje bezbednosnim rizicima u obrazovno-vaspitnim ustanovama. U B. Popović-Čitić, S. Đurić i Ž. Kešetović (ur.), *Bezbednosni rizici u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (11–29). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.
- ⊖ Popović-Čitić, B., Đurić, S. i Marković, M. (2011b). Vršnjačka diskriminacija u osnovnoj školi. *XVII naučni skup, Empirijska istraživanja u psihologiji*, 11-12.02.2011., Beograd (93). Institut za psihologiju, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- ⊖ Popović-Čitić, B., Đurić, S. i Marković, M. (2012a). Krivična dela izvršena na području škola u Republici Srbiji. U I. Stevanović (ur.), *II godišnja konferencija Saveta za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji*, Zbornik radova, 28-30.05.2012., Beograd. (41–47). Beograd: Centar za prava deteta.
- ⊖ Popović-Čitić, B., Đurić, S. i Marković, M. (2012b). Upotreba video igrice u populaciji dece osnovno-školskog uzrasta. U N. D. Dimić (ur.), *Dani defektologa Srbije*, Zbornik rezimea, 11-14.01.2012., Zlatibor (89–90). Beograd: Društvo defektologa Srbije.
- ⊖ Popović-Čitić, B., Đurić, S. i Popović, V. (2014). Promocija pozitivnog razvoja i prevencija problema ponašanja kroz sistem „Zajednice koje brinu“. U B. Popović-Čitić i S. Đurić, (ur.), *Modeli unapređenja bezbednosti u obrazovnovaspitnim ustanovama* (73–90). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.
- ⊖ Popović-Čitić, B., Jovanović, M. i Bukvić, L. (2016). Angažovanje vršnjaka u školskim antibulging intervencijama. U B. Popović-Čitić i M. Lipovac (ur.), *Bezbednost u obrazovnovaspitnim ustanovama: osnovna načela, principi, protokoli, procedure i sredstva* (135–145). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.
- ⊖ Popović-Čitić, B., Jovanović, M. i Bukvić, L. (2018). Empatičnost delinkventnih adolescenata. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 17(1), 63–80.
- ⊖ Popović-Čitić, B., Marković, M. i Đurić, S. (2011). Vršnjačko nasilje u osnovnoj školi. U N. D. Dimić (ur.), *Dani defektologa Srbije*, Zbornik rezimea, 12-14.01.2011., Subotica (71–72). Beograd: Društvo defektologa Srbije.
- ⊖ Popović-Čitić, B., Marković, M., Bukvić, L. i Stanojević, M. (2014). Žrtve vršnjačkog nasilja: percepcija učenika osnovnih škola. *V godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije, Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa*, 27- 28.11.2014., Beograd (37). Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
- ⊖ Popović-Čitić, B., Marković, M., Popović, V., Jovanović, M., Bukvić, L. i Dukanac, V. (2015). Forum teatar u funkciji prevencije vršnjačkog nasilja. U M. Vuković (ur.), *IX međunarodni naučni skup, Specijalna edukacija i rehabilitacija danas*, Zbornik radova, 25-27.09.2015. godine, Beograd (191–195). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- ⊖ Popović-Čitić, B., Nešić, M., Bukvić, L. i Pavlović, D. (2016). Informisanost učenika osnovnih škola o pritisku vršnjaka. *XXII naučni skup, Empirijska istraživanja u psihologiji*, 18-20.03.2016. godina, Beograd (80–81). Beograd: Institut za psihologiju, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.

- ☰ Stanojević, M., Bukvić, L. i Popović-Čitić, B. (2013). Percepcija učenika o negativnim uticajima medija. U S. Stojiljković i G. Đigić (ur.), *IX konferencija sa međunarodnim učešćem, Dani primenjene psihologije, 27–28.09.2013.*, Niš (107). Niš: Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet.
- ☰ Rigby, K. (2010). *Bullying interventions in schools: Six basic approaches*. Camberwell, Australia: Australian Council for Educational Research.
- ☰ Rigby, K. & Griffiths, C. (2011). Addressing cases of bullying through the method of shared concern. *School Psychology International, 32*(3), 345-357.
- ☰ Scales, P. C. & Leffert, N. (2004). *Developmental assets: A synthesis of the scientific research on adolescent development*. Minneapolis, MN: Search Institute.
- ☰ Smith, P. K., Howard, S. & Thompson, F. (2007). Use of the support group method to tackle bullying, and evaluation from schools and local authorities in England. *Pastoral Care in Education, 25*(2), 4-13.
- ☰ Stanojević, M., Popović-Čitić, B. i Bukvić, L. (2013). Upotreba alkohola kod učenika osnovnih škola. U N. D. Dimić (ur.), *Dani defektologa Srbije, Zbornik rezimea, 09-12.01.2013.*, Subotica (100). Beograd: Društvo defektologa Srbije.
- ☰ Thompson, F. & Smith, P. K. (2011). *The use and effectiveness of anti-bullying strategies in schools*. Research Report DFE-RR098. London, UK: University of London, Goldsmiths College.
- ☰ Zullig K. J., Koopman T. M., Patton J. M. & Ubbes V. A. (2010). School climate: Historical review, instrument development, and school assessment. *Journal of Psychoeducational Assessment, 28*(2), 139-152.